

ÇEKİMSER Mİ? ÇEKİNSER Mİ? TARTIŞMASI ÜZERİNE

PROF. DR. ZEYNEP KORKMAZ

Osmanlı Türkçesindeki Arapça kökenli "*istinkâf*" sözünün Türkçe karşılığının *çekimser* mi, *çekinser* mi olduğu konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisindeki tartışmalardan sonra, Meclis mevzuatında *çekinser* şeklinin yer almış olması, uygulama bakımından basın ve yayın organlarına da yansımış bulunuyor. 1950'li yıllardan başlayıp da son iki üç ay öncesine gelinceye kadar hep *çekimser* biçiminde kullanılan kelime, son aylarda, bu konudaki değerlendirme ayrılıkları yüzünden ikili bir şekil almıştır.

Gerçi, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Kanunlar ve Kararlar Dairesi Başkanlığınca 13.03.1996 günlü bir yazı ile Türk Dil Kurumundan *çekinser* sözünün yapısının değerlendirilmesi istenmiş; Kurum da 08.05.1996 tarih ve Sözlük K1 519/135 sayılı yazısı ile *çekimser* şeklinin yaygın ve geçerli olduğunu bildirmiştir. Ancak, bu açıklamadan basın-yayın organları haberi olmadıklarından ikili kullanım süregelmektedir. Nitekim bazı gazete yazarları eskiden beri kullanılagelen *çekimser* şeklini benimserken, bazıları da *çekin* fiilinden geldiğini hesaba katarak ve daha isabetli olduğu görüşüne kapılarak olacak ki, *çekinser* şeklini benimsemiştir. Böylece, kullanılıştaki bir çatallaşma ortaya çıkmıştır. Hatta o kadar ki, aynı gazetenin iki ayrı sütununda hem *çekimser*'li hem de *çekinser*'li cümleler yer almaya başlamıştır. İşte bir örnek: "Oyların rengi: kabul oyu kullananlar, oylamaya katılmayanlar, ret oyu verenler, *çekimser*: Safa Giray" (*Milliyet*, 25 Nisan 1996, s. 15, st. 1); "415 millet vekilinin katıldığı oylamada 179 ret, bir *çekinser* ve üç de geçersiz oy kullanıldı" (*Milliyet*, 25 Nisan 1996, s. 14, st. 2).

Bu ikili durumun gazete ve dergi sayfalarında sık sık gözümüze ilişmesi, konuyu aydınlatma gereğini duyurmuş bulunuyor. Bu sebeple bu iki şekilden hangisinin Türkçenin kelime yapımı kurallarına uygun düştüğü konusunda bir açıklama yapmak istiyoruz:

1- Çekinser sözü, çek- fiilinin dönüşlü şekli olan çekin- üzerine fiilden fiil türetmiş görünen bir -se- ekinin getirilmesi ve bundan da -r eki ile geniş zaman sıfat-fiilinin türetilmesi ile oluşmuştur (< çek-in-se-r). Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, Türkçede fiilden fiil türeten bir -sa-/-se- veya birleşik -Ensa-/-Ense- eki yoktur. Onun için çekinser sözü her ne kadar anlam bilgisi açısından doğru gibi görünüyor; oy kullanmada ve görüş bildirmede "çekinmeyi" anlatıyor ise de, şekil bilgisi açısından Türkçenin kelime türetme kurallarına aykırıdır.® Dolayısıyla da yanlış kuruluştadır. Kullanılması doğru olmaz

2- Gelelim çekimser sözüne: Bu söz, çek- fiil kökünden -im eki ile yapılmış bir isim üzerine "istek bildiren bir +se- fiil türetme ekinin getirilmesi ile kurulmuş çekimse- fiilinden -r sıfat fiil eki ile genişletilmiş bir türevdir. (< çek-im+se-r). Kelime "oy vermektan veya bir karara katılmaktan çekinen" anlamıyla¹, dilimizde sıfat, isim ve zarf olarak 1950'li yıllardan beri kullanılmaya başlanmıştır: çekimser oy, çekimserlerin sayısı, çekimser kalmak gibi.

Kelimenin yapısı şekil bilgisi açısından kurala uygundur. Ses bilgisi ve anlam bilgisi açısından da bir aykırılık yoktur. Dilimizdeki gülümse- (<gül-üm+se-) fiili ile bundan türemiş olan gülümser şekli de aynı yapıdadır. Jean Deny, ağlamsa- 'ağlamak istemek, ağlar gibi yapmak' ve Şemsettin Sami'ye gönderme yaparak sinamsa- 'sinamak istemek' örneklerini de veriyor.² Tahsin Banguoğlu'nda bu örnekler dışında bir de kınamsı- vardır. çise-<çiğ+se-'çiğ gibi ince yağmur yağmak' aynı kuruluştta güzel bir fiildir.

3- İki ayrı ekin kaynaşmasından oluşmuş -Emsa-/-Emse- birleşik ekinin Türkiye Türkçesinde fiiller ile kullanılışı seyrektr.³ Fakat büyük çoklukla sıfatlardan "öyle görmek, öyle saymak, öyle kabul etmek" anlamları ile "yapma" veya "olma" bildiren örnekler verebilmektedir: az+ımsa-, ben+ımse-, çoğ+umsa-, güc+ümse-, iyim+se- (iyimser), kanık+sa-, kötü-mse-, küçümse-, yoğ+umsa- 'yok saymak' vb.⁴

Yukardaki örneklerde +Emsa- birleşik eki içindeki +Em ekinin buraya nasıl geldiğini kesin olarak açıklamak mümkün değildir. Muharrem Ergin, bu +Em'nin +sa-/+se- ekinin başına "ya -Em ile biten bir ismin sonundan alınarak eklendiği yahut da benzetme yolu ile geldiği" görüşündedir.⁵ Banguoğlu da bir

1 Türkçe Sözlük, TDK yay., Ankara 1988, C.I, s. 288.

2 Jean Deny, Grammaire de la langue turque, Paris 1920 Türkçeye çevirisi: Ali Ulvi Elöve, Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), Mf. V. yay., İstanbul 1941, s. 488, § 844. Ancak Kamus-ı Türkî'de sinamsa-değil ağlamsa- şekli verilmiştir. Bk. Tercüman yay., C. 3. s. 16

3 Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, TDK yay., Ankara 1990, s. 283, §. 248.

4 Bk. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul 1962, s. 174, § 263; T Banguoğlu, a.g.e. s. 212, § 179

5 a.g.e. § 262

iyelik ekinin aracı olması ihtimalini ileri sürüyor.⁶ Bizce, *ben+im-se-* gibi bir kuruluş içindeki iyelik ekinin anlama etkisi olmuştur. Bu fiil "benim gibi kabul etmek, benim gibi saymak" anlamındadır. Zamirdeki iyelik ekinin anlama etkisi dolayısıyla, her halde bu şekilden yanlış bir ayırım ile *+Emse-* eki çıkmış; *az+ımsa-* vb. türetmelerde de bu birleşik şekli ile kullanılmaya başlamış olmalıdır. Burada *az+ımsa-*, *çoğ+ımsa-*, *güc+ümse-* biçimindeki isimden fiil türeten *+Emsa-* eki ile fiilden fiil türettiği sanılan *-sa-/se-* (< *çekin-se-*) ekini birbirinden ayırmak gerekiyor. Çünkü daha önce belirtildiği üzere, Türkçemizde fiilden fiil türeten bir *-sa-/se-* eki yoktur.

4- Bizim üzerinde durduğumuz *çekimser* kelimesi, yukarda söylendiği gibi, *çek-* fiilinin önce bir *-Em* fiilden isim yapma eki ile isme dönüştürülmesi, daha sonra da bu isimden *+sa-/se-* eki ile bir fiilin türetilmiş olmasıyla oluşmuştur. Demek oluyor ki, kelimenin kuruluşu bakımından burada üzerinde durulması gereken diğer bir nokta, dilimizde isimden fiil türeten bir *+sa-/se-* ekinin bulunup bulunmadığıdır.

Türkçede eskiden beri "istek" işlevi ile isimden fiil türeten bir *+sa-/se-* eki vardır. Eski Türkçe *keksek* (<*kek+se-k*) "menfur, iğrenç" gibi. Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lûgat-it Türk'te* *+sa-/se-* ekinin "istek" anlamıyla türetmeler yapmış örneklerini vermiştir: *etse-* "canı et istemek", *kagunsa-* "canı kavun istemek", *ökse-* "yığmak istemek", *suwsa-* "susamak" vb. Ayrıca, fiil köklerinden önce *-Eg* eki ile isim hâline getirilerek türetilmiş *+sa-/se-* fiilleri de vardır: *bar-ıg+sa-* "varmak istemek", *bil-ig+se-* "bilmek istemek", *sat-ıg+sa-* "satmak istemek", *tur-ug+sa-* "ayağa kalmak istemek" vb.⁷

Gerçi Kaşgarlı, bu isimden kurulmuş şekiller yanında *-sa-* eki ile fiilden kurulmuş *atsa-* "atmak istemek", *içse-* "içmek istemek", *okutsa-* "okutmak istemek", *öpse-* "öpmek istemek", *ursa-* "vurmak istemek" gibi bazı örnekler de veriyor. Ancak biz, bunlar *atıgsa-*, *içigse-* gibi isim şekilleri içindeki *-Eg*'nin zamanla eriyip kaybolmasından oluşmuş kelimeler olmalıdır diye düşünüyoruz. Çünkü *+sa-/se-* eki Türkçenin bütün kollarında yalnızca isimden fiil türeten bir ek durumundadır.

Bugün Türkiye Türkçesinde de isimden *+sa-/se-* istek bildirme benzetme eki veya bunun genişletilmiş şekilleri ile türetilmiş örneklerimiz vardır: *tavsa-*, *çiğse-* (> *çise-* "çiğ gibi ince ince yağma"), *kapsa-*, *çirkinse-*, *garipse-*, *mühimse-*, *umursa-*⁸ gibi.

⁶ a.g.e., §. 179.

⁷ Bunlar için *Divanu Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C.IV, Dizin (TDK yay, 3 baskı, Ankara 1991)'deki yerlerine bk.

⁸ T Banguoğlu, a.g.e., s. 222 § 189

5- Dilimizde *+sa-/+se-* ekine paralel olarak yine "istek bildirme, öyle kabul etme" işlevinde olan bir de *+sı-/+si-* ve bunun çatı ekleri ile genişletilmiş türleri vardır: *çiğsi-* "birinden soğumak", *yansı-* (<*yansı-*), *darsı-*, *ayıpsın-*, *azsın-*, *çoksun-*, *güçsün-*, *yüksün-* gibi.

Türkçede işlev bakımından üzerinde durduğumuz *+sa-/+se-* ve *+sı-/+si-*'ye bir dereceye kadar yaklaşan fakat fiilden fiil türeten bir *-sı-/si-* eki daha vardır. O eki, isimden fiil türeten *+sı-/+si-* eki ile karıştırmamak gerekir.⁹

6- *Çekimser* sözünün yapısı dolayısıyla biraz yaymak zorunda kaldığımız konuyu toparlayarak şöyle bir sonuca bağlayabiliriz:

Görülüyor ki, dilimizde, *+sa-/+se-* eki ile türetilmiş olan "istek bildirme, öyle sayma, öyle kabul etme" işlevindeki fiillerin hepsi de isimden türemiş şekillerdir. *+sa-/+se-* ekinin fiilden fiil türetmesi söz konusu olamaz. Eğer bu eki bir fiil kök veya gövdesine getirmek gerekiyor ise, o zaman o fiil önce herhangi bir isim türetme eki ile isim hâline dönüştürülüyor ve sonra *+sa-/+se-* eki ile işlem görüyor. Div. *bar-ıg+sa-*, Türkiye Türkçesi *gül-üm+se-* gibi. İşte *çekim+se-* fiili de aynı kurala bağlı olarak kurulmuştur. Daha sonra da sıfat-fiil türeten bir *-Er* eki ile sıfat veya isim hâline getirilmiştir. Dil inkılâbından sonra türetilen sözlerimiz arasında aynı yolla yapılmış daha başka bazı örnekler de vardır. *büyükse-* "büyütmek, izam etmek", *gereksi-*, *gereksin-* "ihtiyaç duymak", *hafifse-* "istihfaf etmek, hafife almak", *rakipse-* "istirkap etmek, rakip saymak", *uzaksa* "istib'at etmek, uzak saymak" vb.

Şu hâlde yukarda tartışmaya açılan iki şekilden doğru ve geçerli olanı *çekimser* şeklindedir. Kaldı ki, bu şekil yıllardan beri kullanıla kullanıla artık dilimize iyice yerleşmiş ve anlam bakımından da bir dolgunluk kazanmıştır.

⁹ Bu konuda bk. ve krş. Kemal Eraslan, "*+sı-/+si-* (~*+su-/+ sü-*) isimden fiil yapma eki ile *-sı-/si-* (~*su-sü-*) fiilden fiil yapma eki ve genişlemiş şekilleri hakkında", *Türk Kültürü Araştırmaları* XXXI/1-2, Ankara 1996, Zeynep Korkmaz'a Armağan sayısı, s. 56/2 ve öf.